

Michiel de Jong, *'Staat van oorlog'. Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1585-1621* (Hilversum: Verloren, 2005) 383 p. ISBN 90-6550-792-2. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Leiden 2002.

Militaire geschiedenis is in Nederland lang een ondergeschoven kind geweest. Na het verschijnen van het overzichtswerk van F. de Bas en F.J.G. ten Raa, *Het Staatse leger*, begin twintigste eeuw, bleef het voor wat de Republiek der Verenigde Nederlanden betreft, op een enkele uitzondering na, stil aan het militair historische front. Dit is aan het veranderen. Vooral de militaire geschiedenis van de vroege Republiek zit duidelijk in de lift. Zo is er het nwo-project 'Oorlog en samenleving in de Gouden Eeuw' aan de Universiteit van Amsterdam en het Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw. En het Nederlands Instituut voor Militaire Historie werkt aan een handboek Nederlandse militaire geschiedenis. Het boek van Michiel de Jong sluit bij deze ontwikkelingen aan.

'*Staat van Oorlog*' is in 2002 als proefschrift aan de Universiteit Leiden verdedigd. De promotors waren Peter Klein en Thomas Lindblad. Beiden zijn geen militair historicus, maar specialisten in de economische geschiedenis. Een snelle vergelijking van de tekst van het proefschrift en het uitgegeven boek levert weinig verschillen op. De opzet is gelijk gebleven en ook in de tekst kwam ik weinig veranderingen tegen. Aan de handelseditie is wel een register op namen van personen, plaatsen en schepen opgenomen. Inconsequent zijn hierbij scheepsnamen gecursiveerd en staan soms tussen aanhalingstekens, zoals in de tabellen. Het boek ademt nog steeds de sfeer van een eerste proeve van bekwaamheid.

Het boek gaat over de wapenproductie en -handel. Hierbij staat de vraag centraal 'hoe koopliedenondernemers er tussen 1585 en 1621 in slaagden deze bedrijfstak tot zulke grote omvang uit te bouwen' (p. 17). Hoe deze vraag zal gaan worden beantwoord, wordt niet uitgewerkt. Wel vormt het model van onder andere Charles Tilly – dat het ondernemersgedrag in het wapenbedrijf binnen de drie onderling samenhangende processen van economische ontwikkeling, militaire hervormingen en staatsvorming plaatst – het uitgangspunt van het onderzoek. Deze drie processen bepaalden de conditie waaronder de wapenkooplieden opereerden. Hoe het ondernemersgedrag hierin past blijft onduidelijk (p. 17).

De Jong heeft een duidelijk en helder gestructureerd boek geschreven. Naast de inleiding en conclusie kent het werk twee delen: één over de vraagzijde en het ander over de aanbodzijde van de wapenhandel. In het eerste deel komt dus de vraagzijde van de Nederlandse wapenhandel aan bod, te weten: het Staatse leger, de admiraliteitscolleges, de koopvaardij, de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) en de wapenexport. Het leger was natuurlijk één van de belangrijkste binnenlandse afnemers van oorlogsmaterieel. Door de legerhervormingen van Maurits van Nassau (1567-1625) vond bij de infanterie een verschuiving plaats van roer naar het musket en kregen spiesen een vast aandeel van eenderde. Standaardisatie was een tweede belangrijke ontwikkeling en schaalvergroting een derde. Dit alles leidde tot concentratie bij de leveranciers. De tweede belangrijke binnenlandse afnemer was de oorlogsvloot. Grotere spiegelschepen maakten een bewapening over de hele lengte van het schip mogelijk. Scheepsartillerie ging een grotere rol spelen. De expansie over de wereldzeeën aan het eind van de zestiende eeuw zorgde voor een sterk toegenomen vraag naar wapens bij de koopvaardij. Vooral in de risicovolle langeafstandshandel speelden protectiekosten een rol en er werd relatief veel aan bewapening uitgegeven, wat geregeld

tot een run op oorlogsmateriaal leidde. Hierbij was de overheidssteun met oorlogsmaterieel, schepen, bemanningen en geld veel belangrijker voor het opstarten en tot bloei brengen van nieuwe markten dan als instrument om de protectiekosten voor de ondernemers te verlagen (p. 125). De VOC vormde in deze jaren de belangrijkste civiele afnemer van oorlogsmaterieel. Zo maakten de bewapeningskosten ongeveer een kwart van de totale equipagekosten van de retourschepen uit. De Nederlandse wapenexport groeide spectaculair in de periode 1585-1621. Door middel van een systeem van paspoorten reguleerden de Staten-Generaal de wapenuitvoer. In tegenstelling tot de binnenlandse markt, waar een beperkte groep ondernemers actief was, was dit voor de exportmarkt niet het geval.

Het tweede deel over de aanbodzijde kent vier hoofdstukken: de aanvoer van grondstoffen, de bedrijfstak, ondernemerstactieken en wapenhandel en overheidsfinanciën. De Nederlandse wapenproducenten waren afhankelijk van de invoer van grondstoffen zoals salpeter, maar ook van halffabrikaten. Vooral Zweden werd als toeleverancier belangrijk. De opkomende Nederlandse wapenijverheid kende een relatief gecompliceerde wijze van productie door een vergaande arbeidsdeling. Beperkende factoren hierbij waren de invoer van grondstoffen, geschoolde arbeid en kapitaal. De kosten voor grondstoffen maakten bijna driekwart van de variabele fabricagekosten uit. Ter financiering van de dure voorraadvorming van salpeter, koper en brons deden de producenten enerzijds een beroep op kapitaalkrachtige kooplieden en anderzijds op de overheid. Zoals op zoveel terreinen ontwikkelde zich ook hier een symbiose tussen overheid en ondernemers. Omgekeerd verleenden kooplieden namelijk krediet ten behoeve van het Staatse leger, de ontvangersgeneraal en de stedelijke thesauriers.

Zoals gezegd is het een overzichtelijk boek dat op veel nieuw archiefonderzoek is gebaseerd. Door het ontbreken van een helder uitgewerkte vraagstelling is niet helemaal duidelijk welk punt de auteur nu precies wil maken. Door ook in de conclusie te verwijzen naar de drie onderling samenhangende processen van economische ontwikkeling, militaire hervormingen en staatsvorming wordt de indruk van een cirkelredenering gewekt (p. 338). Daarmee loopt het boek een beetje met een sisser af.

Victor Enthoven

Nederlandse Defensie Academie / Vrije Universiteit

Thomas H. von der Dunk, *Een Hollands heiligdom. De moeizame architectonische eenwording van Nederland* (Amsterdam: Bert Bakker, 2007) 574 p.

ISBN 978 90 351 3059 3.

De jarenlange klacht van Thomas von der Dunk dat de ontwikkeling van de achttiende-eeuwse architectuur in de Republiek zelden systematisch wordt bestudeerd, en al helemaal niet in verband met de politieke ontwikkelingen of in internationaal perspectief, is grotendeels terecht. *Een Hollands heiligdom* is een poging om in die toestand verandering te brengen.

De auteur weet waarover hij spreekt. Het boek is een bewerking van zeventien wetenschappelijke artikelen die hij tussen 1995 en 2001 publiceerde in Nederlandse jaarboeken en tijdschriften, en uit bibliografie en noten blijkt een enorme kennis van bronnen en secundaire literatuur. Juist daarom is het opmerkelijk dat hij geen